

գրել: Չենք բերթ թէ անկարելի պիտի ըլլայ այս, միայն թէ առ այժմ զուրկ ենք ճշգրիտ յատկանշիչներու ծանօթութենէ: Այս պատճառաւ էր որ մեր գրատան մէջ գտնուած բազմաթիւ գլխագիր հաստատորոշները Յուդայի մէջ մեծաւ մասամբ միայն իբր ծԱ — ժԲ գրաբերին յառաջ նշանակուած են, առանց աւելի մեծ հշտութեան վերապրելու, բայց միայն մէկ քանին՝ ուր ուրիշ կուտան մը կար կամ աւելի հասանալիութիւն. (Հմմտ. Թ. 456, Եւն.) Այս նշաններէն մին է այն, երբ ձեռագիրին՝ որուն հողէն համառած են հաստատորոշներ, ինքնին մեծ հշտութիւն ունենայ՝

(Հ-բռն-իւն-ի) Է. 8. 8.



ԼԵԱՌՈՒՄԱՆԱԿԱՆ

ՄԱՐՏԻ ԼԵԱՌՈՒՄԱՆԱԿԱՆ

(Հ-բռն-իւն-ի)

Ե.

Լիզոնացի ազգաբնակիչներու շնորհակալութիւնը:

Լիզոնները միայն քերականական կազմութեամբ չեն գտնաւորուել իրարմէ, այլ նաեւ այս քերականական շէնքը բարձրացնելու համար զործածուած նիւթին ալ բազմապատկառ է: Աշխարհի բազմաթիւ ազգերը միեւնոյն բժշկութեամբ հազար ու մէկ եղանակաւ կը նշանակեն, բոլորովին տարբեր բառեր ունին, նա մանաւանդ մեզի անտանօթ շատ մը տառեր ունին, ընդհանրական մեզի սովորական եւ անհրաժեշտ տառերէն զուրկ են: Ասկայն քանի մը խմբեր կան, որոնց մէջ մի եւ նոյն կամ նման նշանակութեամբ նմանահնչիւն բառեր ունին: Եթէ՝ օրինակի ազգայն, խոսալացի մը սպաններէն գիրը մը առանձն կենք՝ թէպէտ կատարիւն լեզուն առնենք ստիպած ըլլայ, առնէն ԼԷԻ վրայ շատ մը իրեն ծանօթ բառեր կը գտնեն, որոնք նշանակութիւնը շատ չեղ կը հանէ եւ շատ անգամ՝ կը հետեւցնեն: Այսպէս կը պատահէ երբ լեզուստացի մը գտնուական կամ հոլանդական գիրը մէ՛ եւ բո՛հմանք մը խորանակութեան գիրը մ'առնու: Լեզուաբանական ուսումն շարժողն ալ կրնայ անմիջապէս անտեսել թէ իտալերէն, սպաններէն,

պորթուգէզներէն, գաղղիներէն, ռուսներէն (վостокներէն)՝ դարձեալ գերմաններէն, անգլիներէն, հոլանդներէն, շէնքերէն եւ գտններէն՝ դարձեալ ռուսներէն, սերբերէն-խորաթներէն, բուլղարներէն, չեխներէն, լեհներէն եւայլն, իրարու հետ առնելով չիւսնին ունին եւ ուսմանական, գերմանական եւ յուսական լեզուայ խմբեր կը կարգեն, վստի զի իրենց բառակցութիւնը մեծապէս մասն այնպէս իրարու նման է, որ միայն գաւառապարտութիւն տարբերութիւններով իրարմէ կը գտնաւորուին:

Բայց մանր քննելու ատեն յաւանքին, լատիներէնի, գերմանական եւ յուսական լեզուայ մէջ ալ նոյնահնչիւն եւ նոյնակի բառեր կը գտնենք, մանաւանդ թէ էթէ բառերն անգլա-մանցական լուծման ենթարկենք, պիտի տեսնենք թէ շատ անգամ իրարու բոլորովին անմասն են տարբեր նշանակութեամբ բառեր նոյն արմատին՝ կը վերածուին: Գիւնդին արմատը կազմուած բառերն՝ աշխարհ քաղաք կ'անուանուին, այսինքն բառերու նոյն զեղնը կը վերաբերին, եւ այն լեզուներն՝ որոնց բառական միջոցը մեծապէս մասամբ հասարակաց արմատէ մը զուգահեռ է, որպէ՛ս մ'եր պո՛ղն յայնչիւն երկուսն ալ ազգաբանութիւն մերմասն լեզուներ կ'անուանուին. եւ ասանք իրենց մէջ կը կազմեն լեզուաշէնքը:

Լեզուայ ազգաբանական խնամութիւնը կազմողը՝ նշանակելով բառերը չեն, այլ նշանդատ կամ

1 Ձոր շատ անգամ դիւրութեան համար դրահաշուական V նշանով կը նշանակենք. այսպէս զուրկ V տէ (գիւ արմատէ):

2 Ե տարագրենք այս առջ. վստի զի շատ անգամ նորոշներ, մանաւանդ թէ անուանել, բառական իրերու բառերու մէջ նման հնչիւն մը նշանեն, խոյնի անքն բառեր են՝ զինքն կ'արձակեն, առանց քա զնելու. թէ էր պիտի քախիւն լեզուները միշտ կանանով կ'ըլլան, եւ որ մտադրութեան արժանի է — ըստ պատմական շատ քիչ քան իսկ լեզուաբանութեան համար: Գարակալ կը զանազաններ աստիպած տեսարարութիւն, որուն նպատակն է զուարթանքը, թէպէտ որ հայերէն գրեթե մէջ այս ներք զործածուել կը անտեսել ալ թէ լեզուաբաններէն, այլ — ռուսացաններ համար: Այսպէս ԿԱՆՈՂ — լու. ԿԱՆՈՂ-ԱՅՐԱՐ քառէն ունին բառական նշանակութեամբ կանգնող — կանթեղ. բայց այս բառին ծագումն մինչեւ կ'այլ անդ-եղ. այսպէս առաքող — անդ-փոր. քահանայ — քահանայ. արքայ — արքայ — Այս աստիպական տեսարարութեան հնչիւնները չենք մեղադրել, վստի զի ամէն քան իր փոփոխութիւն համառաւ պէտք է դառնայ. եւ արք. ասիք 100, Գնչեւ 1000-1200 տարի յառաջ (ԱՅԻԻԻԻ աստաբանութիւնը Մ. Խորենացին է, որ կը գրէ իւր պատմութեան մէջ, Թ. Գլ. ԻԶ. «Այս Ազգայնի իշխող աստիպող» եւ պատարան մինչեւ իմին ալ հաւատար, «ժամ աստեղ հնչելութեան եւ իմաստութեան, որով յետոյ եւ արեւն») չենք իրար արդի լեզուաբանական օրէնքները պահելով հնչիւնով կամ բանաբան — անանկապիւնները. բայց չի նշանակելու անտեսել եւ tutti quanti ներք կրնային պահանջել եւ կը զահամբներ, որ փոխառութիւններու եղբարդ գրքեր հրատարակելու եւ լեզուաբանութեան փնտռելու լեզուաբանական աստիպական օրէնքներն ուսումնասիրելն, վստի զի յարեւոյցը գարեւում մէջ չենք ապրել, թէպէտ կան մարմնով իմեռառանկերը գրաւ մէջ ապրենք, որոնց մարմնին աւ համազույն նախնական գարեւը կը յիշեցնեն...

1 Օրինակի համար մեր դրատան Թ. 273 Կոնստանտինոպոլսեան զուրկութեան տարին է 1277: Ասոր հոգեբան ինք զանաւ են — կազմել նշանդան հին եւ — պահպանող երկու հաստատար ան գլխագիր տառերով. Թ. 456, Ե: Այս պատարարութիւն մէջ հաւանականութիւն կայ նշանները գտնել իբր Թ — Գ գրաւով գնելու:

2 Ազգաբանական կամ ինչպէզորեւն աստիպական, ծառ եւայլն, կ'անուանուի լեզուագիտութեան մէջ լեզուայ ծագումն, քիչաւորեւն եւ իրարու ազգայն իմանալ կամ ծննդաւ լեզուները ներկայացնողը մեւերը. ըստ այսմ ազգաբանական քառաբանութիւնը բաժնով կ'իմանանք նշանդանը այնչալ լեզուայ իրարու անցնած խնամութիւնը:

որոշողից բառերը: Եթէ լեզու մը ըստ պատշաճի բնիշխ ուղեւոր նայն հնչումն զմեզ պէտք է՝ զիստ ծարմեն անձնանորդէլ, ըսանք որ մի եւ նայն լեզուին մէջ իսկ համանիշ բառեր կը գտնուին, որոնք բարբառին ուրիշ արմատն են: այսպէս հայերեն ԳԱՆ (բայ) եւ ԳԱՆ՝ երկան բայը՝ աճ. «կեր-մեք», կ-մ- (գլխական) եւ կ-մ (շաղկապ), կ-մ- (կալ բայէն), կալ (բայ) եւ կալ՝ ցորեն ծեծելու հարթ վայրը. մայր (իր ծնող) եւ մայր (կերանուն): Եւ արդ որովհետեւ ամէն լեզու իւր յատուկ ծայրական օրէնքներն ու կապմը աւարբերն ունի՝, հասարակաց լեզուին ժամանակ գլխովինն ունեցող բառ մը՝ ճիշդաւորեալ քոյր լեզուներու մէջ իւր յատուկ ծարմեն պիտի երթայ, այսինքն՝ ըստ լեզուին կանոնացը փոփոխութիւններ պիտի կրէ, եւ հարկ է որ տարբեր հնչէ: Եթէ ինամուծեան աստիճանն ըստ մերձաւոր չէ. ինչպէս սպաներեն ու պորտուգալերեն, շուեմանի ու գաներեն: Եթէ իրարու ոչ-խնամի երկու լեզուաց մէջ նոյնահնչին ու համանիշ բառ գտնուի, կասկած կու տայ թէ երկուքն մէկը փոխ առած է այս բառը միւսէն, եւ կամ արաւորին նմանութիւնն ըստ պատահման է, ինչպէս շատ անգամ կը հանգուի, երկու անձանցմ անորդիկ իրարու շատ նման կ'ըլլան եւ ազգական կը կարծուին, թէպէտ իրարու հետ ամենեւին ազգականութեան կապ չունենան, օր. աղ. ոչ դը պէտք է մտքէն իսկ անդնել թէ հաւագարներն dirib-darab (շատ մը մանր կտորներ) մեր փշգործ-բլի (աստորի անձրեւի) հետ աղբու մ'անենայ, պարզապէս ձայնական նմանութիւն է. նոյնպէս յն. էրթ-օճ մեր երկուքն բառին հետ, որ փառմանն ուրիշ համեմատն ԲԱՐԳԷԷ՝, այլ ըստ ձայնական օրէնաց էրթ-օճ կը համեմատի Նայ. Գործ-բառին հետ, գերմ. wer k, գոգ. vareza, հայերէն. vèrèz եւ այլն: Նոյնպէս լեզուաբերն մը երբեք չի համընդրի թէ մայրերէն pergi «երթալ», եւ այլն լա. pergoի հետ կապ ունենայ:

Ասկայն պէտք ենք ընդունել թէ ամէն համեմատութիւն նոյնահնչին բառերով սկսած է: Եթէ երկու լեզուաց մէջ նոյնահնչին եւ նոյն կարգի գաղափարներ նշանակող շատ մը բառերու հանգիստիք, խփոյն կարծիք կը ծնանի թէ այն երկու լեզուները իշխով իրարու խնամի ըլլալ: Ասկայն ինքնակոծերն ապացնցուած չ'ըլլալ գեա. այս երկու լեզուաց ինամուծութիւնը. որպէս զի ապահովութեամբ մէկն արձակուի, հարկ է ստուգապէս

գիտնալ թէ այս ինգրական բառն իրարէն փոխ առած չեն, եւ կամ երկուքն ալ ուրիշ լեզուէ մ'առած չեն. օրինակ. ֆռիշ, իմֆառը բառերն գնչուներու լեզուին մէջ կը գործածուի, բայց ոչ դը կ'ընէ թէ գնչուներու լեզուն հայերէնի հետ նոյն է, փասն զի ֆռի բառը, (գոգ. pasmu, անգլ. pasu), փոխ առած են գնչուներն իրենց թափառական կենաց մէջ՝ հայերէնէ: Գառի մը փոխառեալ ըլլալն ցուցնելը՝ միայն գիտնել գործ չէ, բայց պէտք է ընդունել թէ այսպիսի բառեր համեմատուած լեզուներու արմատներուն կը վերաբերին, մանաւորեալ եթէ ընդհանուր գաղափարներ յայտնեն եւ առանձինն չգտնուին, այլ ուրիշ լեզուաց ալ հասարակ ըլլալն: Եթէ նոյնահնչին բառեր համեմատելով յաշկոյններ երկու լեզուաց մէջ եղած խնամութիւնն իմանալ պէտք է այնուհետեւ այն լեզուաց ձայնական օրէնքները խաղի. քննել: Այս քննութիւնին շատ մը վաղու ծածկուած նմանութիւններ ալ յերեւան կը հանէ, եւ համեմատութիւնը գիտնական Տիմանց վայր կը հաստատէ:

Եթէ նախնական աները գուշակուր համար մեր ձեռքն ունեցած բառական միջերը բառական չէ, ուրիշ քոյր լեզուներու կը գիմը, որոնք քիչ շատ պահած կ'ըլլան այս կամ այն բառը: Եթէ սանկորիտ ու լատին լեզուներն չունենային, կրնային իւր. madre, գոգ. mère, հայ. մայր (գառական մեր) յն. մորչոր բառերով իսկ համեմատութեան սխալի: Եւ ապա Գեղարկացութեան հասնի:

Այն ամէն լեզուները՝ որոնք բառական գանձը հասարակաց ծագում ունենալով կը ցուցնէ, ըստ մասին իրենց քերականական կազմութիւնն ալ նկատարելութեան առնելով, այլեւայլ գառակարգներու բաժնած են՝ եւ ազգարանական գառակարգութիւնն անորոշ շնորհք են գիտնականք: Ուրեմն ազգարանական գառակարգութեան մէջ թէ բառական միջերն եւ թէ քերականական կազմութիւնն ալ մեր տեսութեան աւարկայ պիտի ըլլան, փասն զի կրնան լեզուներն իրարմ բաժնուիլ՝ նոյն իսկ իրենց քերականութիւնն ըստ բառական զարգանալէն վերջն ալ: Թեպէտ այս զարգացումը միայն ճիշդաւորեալ լեզուաց վայր պիտի նշմարուէ, բայց, ընդհակառակն, շատ անգամ կը տեսնենք, որ այլեւայլ քերականական կազմութիւն ունեցող լեզուաց արմատներն ալ փոփոխութիւնն իրած են, եւ շատ անգամ արմատը՝ անջատողական լեզուաց աստիճանին վայր մնացած՝ ճիշդաւորութիւնները փոփոխութիւն կրած են: Լեզուաց ինամուծիւնն հաստատուելու ժամանակ միշտ ուրեմն զլիաւոր պայման կը մնայ, բառական նոյնութիւնը թափուի:

Ընց հետոյ նախալեզուէ մը բաժնուելէն ետքը՝ կրնան լեզուներն ուրիշ լեզուներու բաժնուիլ, իբր խումը, ցեղ, բնաստիք եւ այլն: Վերջիններն ալ պարճեալ մանր զանազանութիւններով:

1 Այսպէս ֆ. Միլլեր. f Sitzungsberichten, էջ՝ 658. իսկ Հիւրման (Armenische Studien 28-րորդ բառ) հակառակ կը հաստատէ, այսինքն թէ Հայերէն գնչուներէն փոխ առած են Մեր խնդիրն վայր ազգերութիւն ըսելն այս հակառակ միկնութիւն, բառական որ փոփոխութեան գաղափարը չիլը է. թեպէտ բառիկ կազմութեան նայելով հիւրմանեան գրութիւնն աւելի ընդունելի է:

1 Ամէն լեզու. կ'ընէ Whitney իւր լեզուագիտութեան վայր խօսած 18 Զառեւուն մէջ, էջ՝ 150, իւր յատուկ նշանակող պատմութիւնն. իւր նկարագրի կազմող սեպհական ձայնական օրէնքները, եւ իւր առանձինն ձայնական միտութիւններն ունի, որ նոյն իսկ ամենագեալ եւ արմատ մասնազատ ձայնական ալ չի կրնար ամբողջովն քննել. եւ նոյն իսկ ինքն իւր գիտութեան ամէն միջոցներն ալ գործածել, շատ անգամ գոհացող թէ միկնութիւնն չի կրնար տալ:

2 Bugge. Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache, 1889.

3 Recherches sur la formation de la langue arménienne, par Patkanof, Paris, 1871, էջ՝ 35. (նոյնպէս Հիւրման, Armenische Studien, Fr. Müller, Sitzungsberichten, եւ այլն):

իրարմէ կրնան տարբերիլ, եւ այդպէսով յառաջ կու գայ լեզուաց ահագին բազմութիւնը: Լեզուաց խումբերը ընկարագրած՝ կրնանք գգայի օրինակաւ մը մեկնել լեզուաց իրարմէ բաժնուիլն. եւ այդպէս գրական օրինակաւ մը, քանի որ ազգաբանական դասակարգումն չհիմնի՝ ազգագրութիւնն է: Ենթադրենք ընտանիք մը՝

Ա. Բ.

Հայր, մայր.

կ'ունենան զաւակներ՝

Ա. Բ.

| Գ, Գ, Ե, Զ.

զաւակներ...

որոնք նահապետական կանոնով եւ սովորութեամբ մեկտեղ կ'ապրին. բայց Հարկ կ'ըլլայ խնամութիւն խառնել եւ նոր ընտանիք կազմել նոյն յարկին տակ. յառաջ կու գան հետեւեալ ամենները.

Ա = Բ.

(Գ = Ե. Զ = Ը. Ե = Թ. Զ = Ժ.)
 (այբ կնի | այբ — կնի | կնի — այբ | կնի — այբ)

բայց ընական է, այս ընտանեաց եթէ ոչ ամէն՝ գոնէ քանի մ'անդամները գործակալ զաւակներ կ'ունենան եւ նոյն յարկին տակ կ'ապաստանի՝ ըստ ներքեայ տեղւոյն եւ պարագայից, լեզուն մը եւ մեր Ա, Բ զոյգը՝ դարձած կը տեսնենք արդէն

Ա = Բ.

Գ = Է.

Գ,	Գ,	Ե,	Զ, Է...
1, 2, 3,	1, 2, 3,	1, 2, 3,	1, 2, 3, 4, 5...

Գ = Ը.

Ը,	Թ,	Ժ,	Ի...
1, 2,	1, 2, 3,	1, 2, 3, 4,	1, 2, 3, 4, 5, 6...

Լ = Թ.

Լ,	Թ,	Ժ,	Կ,	Ա,	Զ...
1, 2, 3,	1, 2, 3,	1, 2,	1, 2,	1, 2,	1, 2, 3, 4, 5...

Արդ առ նուազն Հարկը տարւան մէջ այս ընտանեաց անդամներն արդէն հազարներու կը հասնին եւ գոյութիւնը պահելու համար կը ջղութիւնը մեկնին կը հեռանան. ամուրց պարագայից յաջորդութեամբ մինչեւ հեռուոր տեղումնք եւ այլ-ըլտեղ ազգաց մէջ կը պանդխտին: Բնականապէս այս գերդաստանին ամէն միւսն ալ մի եւ նոյն յաջորդութեան կամ նոյն ձախորդութեան չի պատահիր: Արդէն հայրենի նահապետական տան մէջ կը սկսի այլեւայլ ձեւեր առնուլ այս գերդաստանին մէկ լեզուն: Ժամանակի ընթացքին մէջ՝ առ նուազն 2000 տարւան մէջ թերեւո՛ւս բոլորային անձանօթ ըլլալու չափ իրարմէ կը խտարնին այս նոյն գաղտնաւոր սերնդոց լեզուները: Արդ այս ամէն փո-

փոխութիւններն մի եւ նոյն պատճառն վերագրել, ոչ թէ դժուարին, այլ նաեւ անկարելի ալ է: Նկատուելի է նաեւ պիտի առնուին անշուշտ տարբեր պարագայից, չլրացաւ, կենաց, հոգեւոր եւ մտաւոր դրժուանութեան, բարաց ու սովորութեանց, նախկին լեզուն պահպանման կամ փոփոխման ազեցութիւնները, Լեւոնորէն թէ այսպիսի գերդաստանին մէկ շտապից կողմէ մը վրայ բնակի, ուրիշներէն անջատուած, առանձնացած: Առօրեայ կարօտութեան համար ինչպիսի բառերու պիտի չկարօտին այս տահմին անդամները: Պիտի կարօտին այն ամէն բացատրութեանց որ մեր անտեսական, դաշտային, անտառային ու լեռնային կենաց կը հայնի. պիտի կարօտին այն ամէն բացատրութեանց որ զամբարային ընդարձակ գետնին վրայ զգած փորձառութիւնները, գործառնութիւններն ու գիտելիք պիտի ստեղծեն: Գիշ մը Ժամանակ՝ բայց ոչ ընդ երկրորդ, յիշողութեան եւ բերանացի աւանդութեան զբօսութեամբ այն առատ բառերէն ոմանք ի գործածութեան պիտի ըլլան, բայց քիչ մը ետքն այն բառերը պիտի ամփոփուն զառ հնչման վրայ, քանի որ օգտաբանի բնացունքը գործութիւնն եւ կողմնակ կենաց պիտի ըլլի փութացնեն այս բառերը պիտի ամփոփուն խափանուի, որ այնպիսի անհաղորդ միայնաւորութեան հետ անհով կապուած է, մանաւանդ որ բնական լեզուն վրայ կը խօսինք, եւ ոչ թէ գրերով ու տպագրութեամբ մշակուած արուեստական լեզուն վրայ: Խորհելու արութիւնը, զգայարանաց արուեստիւնը կը նուազի, ձայնական մանր խորութիւնները սակաւագին կը դառնան եւ օր մը բոլորովին իսկ կը վերանա եւ նախկին հարուած լեզուն բազմաթիւ ձայնական օրէնքները կ'իյնան այն աղբաւորութեան մէջ, որուն պատկերն են պոլինեզեան (բազմակղզեան) կղզիներու վրայ գտնուած քանի մը բարբառներ, Ընդհակառակը, այսպիսի կղզւոյ մը բնակիչներէն ոմանք փոխաբանութեամբ զազաբալ կերթ հեռուոր երկրի մէջ, ուր չըլտակց զարգացեալ ազեցութիւններն ապահովուած կ'աղբեն պանդխտներու մաց ու հոգւոյն վրայ: Նորաշուշ օգին ներքործութեամբ կ'ընդարձակին մաց գործունէութիւնն, կը սրի, կը բազմապատկի, ընտանեկան կենաց գիւրակները իւրեք կ'առնալը, եւ լեզուն կամայ ակամայ կը կրէ ազեցութիւն եւ շատ անգամ բոլորովին իսկ կերպարանափոխ կ'ըլլայ ընդհանր օտարներու խառնուրդով, որոնք կամ կը զարգացնեն եւ կամ կը խաթարեն լեզուն. բացատրութիւններ կը փոխեն իրենց նկարագիրը, առումներ կը բազմապատկին, գործածութիւններ կ'ընդարձակին, կ'աղբեն լեզուն արմատներուն վրայ, զարգացուցիչ մասնիկներուն վրայ, բառերու մէջերէն վրայ, եւ քարեր ու քարեր կը օահին եւ քաջ լեզուազէտ իսկ կը վարանի ընդ լեզուն դասակարգութիւնը գտնելու. եւ զարմանք չէ եթէ նոյն իսկ անուանի լեզուախոյզներն այլեւայլ լեզուաց նկատմամբ յայտնած են այնպիսի կարծիքներ, որոնք թերեւս ասիէ 20 — 30 տարի վերջ ուրիշ դասակարգութեան պիտի ենթարկուին:

Յաջորդ տեղերու մէջ պիտի ջնանք լեզուաց յեղարանական դասակարգութիւնն ուրուագծել:

Կոմս կը նշանակենք մինչեւ հիմայ ճանչցուած ին-
զուտներն իրենց կապմութեան երեք ձեւերուն կար-
գաւ, որ է ակփարախոսիման, կցադոմիման եւ հալ-
վախոսիման:

(Հորանմիւնիւն)

Հ. Գ. ՄԵՆ.

ՊԱՅՄԱՆԱՆ

ՀԱՐԱՐՈՅ ՊԱՅՄԱՆԱՆԻՆ ՀԱՅՈՅ

ՀՍՑ ՊՐԱՓ. Հ. ԳԵԼՏԵՐԻ

(Հորանմիւնիւն)

2. Մարտիտիւնիւն:

Հայոց մատենագրութիւնը զուտ քրիստո-
նական է: Միայն Մ. Խորենացույ ըրդ հեթանո-
սութեան ժամանակի հեղինակներէն քաղուածներ
եւ հին ժողովրդական երգերու մնացորդներ կը
գտնուին: Եւ որովհետեւ ուսումնական կրթու-
թիւնը, ինչպէս միջին դարու ուրիշ քրիստոնէայ
աղագայ, նոյնպէս ալ Հայոց ըրդ, գրեթէ առանց
բացառութեան եկեղեցականաց սեպակաւու-
թիւնէ կը, այս պատճառաւ Հայոց գրականութիւնը
ընչ բացառութեամբ՝ աստուածաբանական է. եւ
նոյն իսկ Հայոց բաւական բազմաթիւ պատմագրու-
թիւններն յայտնապէս իրենց եկեղեցական հեղի-
նակը մատնացոյց կ'ընեն: Մեր նպատակէն դուրս
է՝ այստեղ Հայ մատենագրութեան ամբողջական
տեսութիւնն ընել. առ այս մասից կ'ընենք հե-
տեւեալ հրատարակութեանը՝

P. Sukias Somal, Quadro della storia
letteraria di Armenia, Venezia 1829. — Նոյն
Quadro delle opere di vari autori anticamente
tradotti in Armeno, Venezia, 1825. —
C. F. Neumann, Versuch einer Geschichte der
armenischen Litteratur, Leipzig 1836, որ վե-
րայիշեալ երկու գրքերուն գերմաներէն նոր խմբա-
գրութիւնն է ճիշտագոյն յաւելուածներով: —
R. Patcanian, Catalogue de la littérature
arménienne depuis le commencement du IV
siècle jusque vers le milieu du XVII. „Mé-
langes asiatiques“ T. IV, liv. I, St. Pétersbourg,
1860. — F. Nève, L'Arménie chrétienne et
sa littérature, Loewen — Paris — Berlin, 1886.
— Հ. Գարեգին, Հայկական մատենագրութիւն
(1565—1883) Վենետ. 1883. — Նոյն, Մատեն-

1. Ընդհանուր բաժանում ընդունուած է գրեթէ
իր հաստատուն՝ ամեն գիտնականներէ, որոնք ինչպէս վերը
նշանակեցին, առանձին ինքուի մը որ գտաւորագրին վերա-
բերելուն նկատմամբ ապագային կրնան ինչ փոփոխու-
թիւններ անել ունենալ: Մեր տեսակէտին յարմար կը
ընենք Hovellaeque լեզու ալ էտին գաղտն. գրութիւնը, որովհետեւ
է ֆ. Միլերի, Հուրիանի, Մ. Միլերի, Գիւրգէնի դա-
տարագրութեանց հետ: Աւելի մանր պիտի պատկերացնենք
հիմա բացական լեզուացեղէ՝ իր ասեկ կարեւոր որ արդի
լեզուագիտութեան համար:

նաղարան Հայկական Թարգմանութեան նախնայ,
Վենետ. 1889. — Նոյն, Հայկական հին գրաւ-
թեան Պատմութիւն Դ — ԺԳ դար, Վենետ.
1863 (1886). — E. Dulaquier. Recherches sur la
chronologie Armén. Paris, 1859. — Catalogue
des livres de l'imprimerie Arménienne de
S. Lazare, Venise, 1894.*

Այստեղ կը յիշատակենք աստուածաբան-
կան եւ պատմական նշանաւորագոյն հեղինակներն,
որոնց գործերը ապագրութեամբ ծանօթացած են:
Հայ մատենագրութեան սկիզբն եղաւ Հայ
պրոբերնից գիւտովն: Գ. դարուն Հայերն կամ
ասորերն կամ յունարէն եւ կամ պարսկերէն կը
գրէին: Անոր համար այս ժամանակէն համարուած
մատենագրութիւններն ըստ մասին թարգմանու-
թիւն եւ ըստ մասին կեցծ են: Ս. Գրիգորի Լու-
սաւորի Եւանգելիստիկան (Վենետ. 1838, Վա-
ղարշապատ 1896 հրատ. Տէր-Միքէլեանի. Գերմ.
թրգմ. J. M. Schmid, Regensburg 1872) ասեղ
ուշ ժամանակի գործ է: Ար կարծաւ որ ասոր
ժամանակակիցն Չենոր Գլակ ասորի եպիսկոպոսն՝
որ յետոյ Տարծոյ Ս. Կարապետի վանքին վանա-
հայրն եղաւ, իւր վիճակին ի քրիստոնէութեան
գարեթին պատմութիւնը գրած ըլլալ՝ ասորերէն լե-
զուաւ: Ասոր միայն Հայ Թարգմանութիւնը կայ
այժմ՝ Պատմ. Տարծոյ**, (Վենետ. 1832, Գաղղ.
Langlois, Collection I) եւ շարունակութիւնն ի
Եւրոպայէն եպիսկոպոս Մակիմիան, որ եր
ճուի թէ ի գարուն արարած ըլլալ: Սրկու գործերն
ալ պատմաբանութեան արժէք չունենցալ վերագրու-
թիւններ են, Ը կամ թ գարեթ, ինչպէս ցոյց
տաւա Գր. Խալաթեանց, «Չենոր Գլակ», Վենե-
տ, 1893:

Աղագմանեղորմէ Հայոց Տրդաթ Թագաւո-
րին զարտաւարին անուան կայ Պատմութիւն
Ժ՛այս Թագաւորին եւ քրիստոնէութեան ի Հայոց
մուծուելուն: Ասոր հայերէնը եւ յունարէն թարգ-
մանութիւնը կայ: Հայերէնն հրատարակեալ Վե-

* Այստեղ յիշուած նեղիւններն նալ մատն-
ագրութեան պատմութիւնն իտարմէ քաղած են, ասե-
ղիս որ դարուն սկիզբներն՝ առանց քննադատութեան
ընդունուած կարծիքներն տալուին կը շարունակուին
աւանդուին: Անոր ամար նալ մատնագրութեան
սկզբնաւորութիւնն մինչեւ ը դար աւանդաւորութեան
միայն երբն ամսամասնակալ կարծիքներն նկատուի
է: Փաստորի, Ազաթսեղեղոսի, Նիղիէի, Խորենացոյ
նկատման վերին քննութիւնները տարբեր ծաղակ-
ցութեանց կը յանգնեն: Թէն նեղիւններն Ժամոթ է այս
քննութեանց մէկ մասը եւ ընդունած է անոցն ճարա-
կագրութիւնը, սակայն ինչ ինչ մասացն է անձնաթ
որով եւ նին աւանդութիւնը կը կրնն, ինչպէս Փաւ-
ստոր նկատման աւանդութն՝ որ յոյն ըլլալ եւ Դ. դա-
րուն, որ յայտնապէս Ե դարուն նալ նեղիւնակ է (տ. Մա-
խանան, Փաստոր Ռիւպան, Վիննա 1896). Նոյն-
պէս Փրոնի գործերը ոսկեղաւոր Թարգմանութիւնը կը
ընէ՝ վերոյիշեալ նեղիւններն նեղուելով: Ուշակս եւ
առ շատապիկ մատնագրութեան վրայ խօսող այս բա-
մինք՝ զուտ նեղուողութիւնն է: Դե յայտնայ որ քմ-
ննանաց նեղական քննութեանը եւ խորին նմանութեանց
զրուած պատմութիւն մի նալ մատնագրութեան:

** Գ. Պոլ. 1719. Վենետ. 1832, 1884: